

գիրները ունին հասարակաց սխալ մը, այսինքն ԼԳ. 16 — ԼԶ. 13 հատուածը տեղափոխելով մասն է Լ. 26ի և ԼԱ. 1ի միջև: Բացառութիւն է թիւ 248 կոտեքսը, որ հաւանաբար վերահաստատուած է յատին թարգմանութեան համեմատ, ուր բնական կարգը պահուած է, ինչպէս է ասորական թարգմանութեան մէջ ալ⁽¹⁵⁾: Մեր զոյգ թարգմանութիւններն ևս այդ տեղափոխութեամբ կը ներկայանան մեզի: Միայն թէ Զօհրապետին և Բագրատունիի մէջ գլուխներու թուումը իրարու անհամաձայն է: Առաջինը Լ.էն յետոյ կը թուէ ԼԳ. (16-31), ԼԳ. ԼԵ. ԼԶ. ԼԱ. ԼԲ. ԼԳ. (4-16), ԼԷ., մինչ երկրորդը ԼԱ. . . ԼԵ. և չունենալով ԼԶ. և ԼԷ. գլուխները, ԼԵ.էն յետոյ կը գնէ ԼԸ.:

Ստորև կը դնենք հայերէն երեք թարգմանութեանց համապատասխան հատուածները, Ոսկանինը կը ներկայացնէ ուղիղ դասաւորութիւնը, որուն համաձայն կարելի է կարգաւ միւսներն ալ, այսպէս.

Ոսկան	Զօհր.	Բագր.
ԼԱ. 1-42	ԼԱ. 1-42	ԼԳ. 1-42
ԼԲ. 1-28	ԼԲ. 1-4	ԼԵ. 1-24
ԼԳ. 1-33	ԼԳ. 4-15; 16-31	Լ. 16-33 ⁽¹⁶⁾
ԼԴ. 1-31	ԼԴ. 5-31	ԼԱ. 1-31
ԼԵ. 1-26	ԼԵ. 1-26	ԼԲ. 1-26
ԼԶ. 1-28	ԼԶ. 1-13	ԼԳ. 1-13
ԼԷ. 1-34	ԼԷ. 7-34	—

Կանոնականութիւնը. — Սիրաքայ Գիրքը մաս չէ կազմած մեր Կանոնին, այս մասին ապացոյցներ չառ են: 1) Եկեղեցւոյ մէջ չի կարդացուիր: 2) Նախադրութիւն և Գլուխակարգութիւն չունի. մինչ Աստուածաշունչի մի, ու գրքերուն մեծագոյն մասը ունի Նախադրութիւն և Գլուխակարգութիւն մի. անգլամայն, և փոքր մաս մըն ալ ունի լոկ նախադրութիւն. ինչպէս, Հոռութ⁽¹⁷⁾, Եսթիր, Յուդիթ, Տովիթ, Երգ Երգաց, Յովբ, և Բ Եղբ⁽¹⁸⁾: 3) Յաճախ տառնձին գրուած

է. Աստուածաշունչի հին ձեռագիրներուն մէջ կը պակսի և նորոգոյններուն մէջ միայն կ'երևի: 4) Միտն կաթողիկոսի օրով (767-775) Պարտաւի մէջ գումարուած Ժողովը Հին Կտակարանի Կանոնական Գրքերը թուելէ յետոյ Սիրաքի համար կ'ըսէ. «Եւ որտաքուստ պատգամաւորեսցի յօսուցանել զձեր ժանկունս զօսումն բաղմամբան՝ Սիրաքայ իմաստութիւնն»: Այս ամէնը կը ցուցնէն թէ հին ժամանակ մեր Կանոնէն զօրս մնացած է Սիրաք, և մեր Աստուածաշունչներուն մէջ Սողոմոնի Իմաստութեան առնթրիք իր զիրքը գրուած է առաւելապէս շնորհիւ Ոսկան վարդապետի, որ իր հրատարակութեան մէջ ներմուծած է զայն հետեւողութեամբ վաւարատայի: Իրմէ յետոյ նոյնպէս ըրին Սիրթար Սրբայ և Հ. Ա. Բագրատունի ևս իրենց հրատարակութեանց մէջ, և այսօր միւս երկրորդականոն Գրքերէն գրեթէ չի զանազանութիւն իմաստութիւն Յետուայ օրով Սիրաքայ:

ՄՈՎԱԿԱՆ

Անթրիքսա

ՆՕԹԲ ԵՒ ՆԻՇԲ

«Միտն» Ապրիլի թիւը Մարտի վերջին օրերուն մամոյ տակ էր արդէն, երբ ձեռագրերի Մարտ 28 — Ապրիլ 1 չորս թիւերուն մէջ երեցաւ Գ. Աղբալեանի պատասխանը՝ Հոգեւոյն Նշիչ Գատրիարք Դուռնանի վրայ Մատենադրութեան Պատմութեան մասին իւր գրախօսականին առթիւ: «Միտն» Մարտ թիւին մէջ մեր ըրած շնորհալուրերն էին:

— Առաւելագոյն է պատել՝ զոր կ'ընէ անմեր գրութեան, հանրային տեսակետից ուշադրաւ գտնելով զայն, այս բացատրութիւնը՝ իր կողմէ անոր տալ ուղուած առումով իմացուած պարագային անգամ, մեր շնորհակալութիւնը այս մասին:

— Իր գրախօսականին վերաբերմամբ մեր ըրած շնորհ 38 նկատողութիւններուն մէջ քանի որ միայն իր հանդէսը զարդի մեր քննադատը, հաւանաբար կարեւորագոյնները համարելով զանոնք, կամ դուզէ յնդհանուրն ակնարկով մը նայի՝ ուղեղով ամէնուն վրայ... Այս վերջին պարագային առթիւ հարկուոր է ասկայն մատնանել թէ զիտելու այդ կերպը վրիպեցնող է ոչ միայն դիտողին, այլ նաեւ աննց համար որոնց կ'ուզուի զիտուածը զիտել տալ, այսինքն ընթերցողներու մեծամասնութեան: Իրարու անհանգիստ կէտերէ անպատճառ ընդհանրացում կ'աւանդուի հիզը ի վերջոյ բռնազբօսումի կը յանգի:

(15) Sbu. Les Livres Apocryphes de L'Ancien Testament. Trad. Nouvelle, Avec Notes et Introductions, Société Biblique de Paris, 1909, էջ 393:

(16) Բագրատունի Լ. 1-26ին իր անընդհատ շարունակութիւն ունի վերստին 16-33. այս վերջինին կ'անարկները հոս:

(17) Վերոյիշեալ Զեռագրին մէջ Հուսիս Նախադրութեան վերջը կ'ըսէ. «Եւ ի սմա զլուխք ո՛չ քաժանին»:

(18) Մեր ակնարկած Զեռագրին մէջ կան «Գլուխք ԲԳ. Եղբայ»:

ու առիճ կը պլուտորի ոչ միայն գիտողին տեսա-
կէտը, այլ նաեւ միւսներուն ըմբռնումը: Մեր
նկատողութիւններուն իւրաքանչիւրը ուրոյն կէ-
տի մը կը վերաբերէր: Ուղիւ պիտի լինէր հե-
տաւար մի առ մի նկատել առանձն գանձը: Պ.
Ալքալանի այս պատասխանին մէջ ուշադրութեան
է այս պահանջը, առոր համար է որ յաճախ կը չփո-
թի նախ ինքը, և յետոյ, ականաւոր անշուշտ, կը
չփոթէ ընթերցողը: — Մենք կը հետեւինք մեր
կերպին, առանձնապէս կենալով իւրաքանչիւր
պարագայի առջեւ, թէեւ շատ համառօտութեամբ,
խնայելու համար մեր և ընթերցողին ժամանակը:

— Էլամայսարան աւարտած է կամ Վոստէն
անցած է վերաբերմամբ մեր խոսքերուն մէջ ա-
նաւագիւղ ոչ մէկ շեշտ կար ժառանգողներու առ-
ժանիքին, այլ ականաւորութեան լոկ՝ ընդհանուր
մտայնութեան մը, որուն ամփոփումը չենք:

— Էլամուռն է գեոմուռն է հարցին մասին
մեր ընդգիծմանը յարատեղին կ'ընդգայնէ միայն
իր նկատելի ըրանցը, առանց նոր և համոզիչ
բան մը աւելցնելու: Այդ երկու գաղափարներուն
տարբերութիւնը ըմբռնելու համար անհրաժեշտ
չունենէ՞ք նոր գաղտնութիւն: Ինչո՞րք անո՞ք մէջ էր
թէ Դուրեան իր մշակած նիւթին հիմնաւ մըն է
միայն՝ թէ նաեւ գիտում մը: Ալքալանի կ'ըն-
դունէր լոկ առաջինը, մենք՝ երկրորդը: Դիմադա-
մայն, ու մեր կարծիքին ի նպաստ կը մէջբերե-
ինք շատ աւելի ձեռնարկ մը վկայութիւնը, որ
մասնաւոր գործածքով մը «Նուրհան փառնա-
կան»-ին մէջ մասնաւորապէս էր Վիքթոր փառնաւը:
Մեր ըննադատը իր կրկնաբանութիւններուն մէջ
ընդհանուր խօսքերով է որ զարմանալ ժամանակ
հաւ ըլլալ:

— Մենք միակողմանիութիւն նկատած է ան-
բարեհաճութեան վերաբերել էինք Պ. Ալքալանի
այն վարմունքը, որով իր գրախօսականը լեցու-
ցած էր Դուրեանի գործին մէջ տեսնել կարծած
թերութեանց(?) ժանտածոյ մտերմանութիւն-
ներովը միայն, մինչ լոկ հարեակցի բառեր ունէր
անոր՝ իր իսկ խոստովանութեամբ՝ բաղմամբիւ
առաւելութիւններուն մասին: Ասոր ի պատաս-
խան՝ զորական կարծիքը հիմնաւորելու կարգի
չ'ունենէ՞ք կ'ընէ զարգօրէն: Մտնալով կարծես
որ գրախօսականը ոչ թէ ինքզինքին այլ ընթեր-
ցողներուն համար է որ կը գրուի, անոնց ճանչ-
ցնելու համար գործին արժէքը: Իսկ այդ արժէ-
քին ծանօթացումը կը լինի՝ թերութիւններուն
կեսն հաւասարապէս առաւելութեան և ու ներկա-
յանտեմովը: արդար պահանջն է առիւյթ ընդառա-
տութեան, որուն սեփական կը պատկանի նաեւ գրա-
խօսականը: Եթէ ձեռքէ տակ ունեցած լինէինք
կոյկառաւայ հանդէսներու մէջ ժամանակին դրած
իր բազմաթիւ գրախօսականները, վստահ ենք թէ
իր ցրիլէն նոյն իսկ պիտի ջլաղէինք ապացոյցներ
իբնէ զէմ: Իրովոյ այս առթիւ և այլուր իբր աշա-
կերտի և հիացողին՝ մեզ ուղղութեամբ կաշկանդուած
մտածողութեան վերաբերմունքուն, կ'ապահով-
ցենք մեր բարեկամը թէ Դուրեան, որ վար-
ժեցուցած էր գմեղ իր առջեւ նոյն իսկ այնքան
աշխատելու արտայայտուել իր կարծիքներուն և

գործառնութեանց մասին, ինք նախ պիտի չնա-
ւատար այդպիսի բանի մը:

— Գրած էր թէ Դուրեան Հայոց գրականու-
թեան պատմութեան մասին որոշ տեսութիւն չէ
ունեցած և այդ պատճառաւ է որ մեր գրական
կենսի բաղադրական թաւալումը համարմունք
է մեր լեզուի շուրջը: առոր անշուշտաբան
մենք գիտել տալ ուղեր էինք թէ Սրբազան հար-
կազարար այդ մեթոտն է ընտրած, զի կը խորհի
թէ մեր մատենագրութեան մէջ կարելի է զա-
նազանից գրական սեփական շրջաններ, ինչպէս
կան անոնք յունականին և լատինականին մէջ:
Եթէ Դուրեանի այդ կարծիքին զէմ էր իբրեք իր
խօսքը, Ալքալանի պարտ էր, փոխանակ հետա-
րական ահապարանքով տողուած քանի մը պար-
բերութեանց, իր ըմբռնած ձեռքը — այսինքն ա-
ռանց գրական սեփական կապմունքին՝ զոր պայ-
ման չի նկատեր գրականութեան պատմութեան
շրջաններու տրոհումին համար, և առանց լեզուի
փոփոխ վիճակներուն նկատառման — ինք օրինակ
և ներկայացնէր հայ մատենագրութեան պատ-
մութեան բաժանումի ցուցակ կամ պատկեր մը,
զորանալովով անուշա մշակույթի պատմութեան
շրջաններէ գրականութեան պատմութեան հետ:

— Աւելի քան զարմանալի կը թուի մեզի Ալք-
ալանի գեւ իրական միտքը այն ենթադրութեան-
նը թէ Դուրեան զգասական շրջանին յաջորդող
լեզուական անկումը վերագրում է յաջորդ շրջանի
հնդկականներու անկարողութեան: արդար չէ՞ր
արցեօք առանց այլևայլի, այսինքն ի յառաջա-
գունէ իսկ խորհի՞ք թէ արեւ բանասէր — իսկ հայ-
գուցեայ՞ բնաւ — ինչո՞րքին պիտի չ'ընդհա-
րէր մտածել այդպիսի անհեթեթութեան մը ըլլալ,
ընդհանրական բնույթ ունեցող մատենագրական
երևոյթի մը առջև ժամնալով: Այսպէս, զիցցան
հաւատարմութեան հետեւիլ օտիկաբան լեզուի
խոստապանից վարդութեան, կամ չէ՞ցազոհ-
ցան գրաբարին յատուկ վայելչութիւնը և հը-
րովը պահել խօսքերով իբր թէ Դուրեան ակ-
նարկել ուղած ըլլաւ այդ շրջանի մատենագրի-
ներուն անձնական անհաւանութեան, մինչ
յայտնապէս որոշ և թէ խօսքը՝ պատմական պա-
րագծաներէ նոյն իսկ հարցարական դրածած ան-
կարելիութեան վիճակի մը ըլլալ է: Երկու անգա-
միւն ալ, հանդիսեցաւ յստակ կերպով իմանալ
կուտայ այդ կարգ: Էլ 33-ին մէջ կ'ընէ. լեզուական
օտիկաբան լեզուի խոստապանից վարդութեան
զէմ՝ զգալաբար տեղ տալով գաւառական բու-
ռնութեւ ժողովրդական առօրեայումն և կ'սլմ
յուճարէն լեզուի ազդեցութեան ասի ինչ ինչ՝ նոր
թէեւ ոչ անկարելի բառեր կերտելով: Իսկ 25-ին
մէջ. «սկսեալ գործածել այնպիսի նորակերպ բա-
ռեր, որոնց համադրութեան կրնային անբարեկան
նամուրիլ իրենց գաղտնիութեւ և տարտամ
նշանակութեանը պատճառաւ: Միւս կողմէ իրենց
նախորդներէն շատ ցանցառ թիւով կիրարկուած
բառերուն լայն տեղ՝ գործածեցին նաեւ այնպիսի
բառեր, որոնք, թերեւս արարատեան բարբառ
մէջ՝ քաղաքացիական իրաւունք մը չունենա-
լով, չէին կիրարկուած բնաւ: ու շարունակե-

լով՝ «փութանք ըսելու սակայն որ գրաբարուն բառաձևերը ճոխացնելու և զայն առելի առ-
նետաձևով (technique) գրաբարուն միաճեցնելու և
բայաբարուն ընդունակ դարձնելու այդ
փորձերը լեզուին անհամար ուղղակի նշանները
չենք նկատել, մանաւանդ երբ այդ ֆորտրոսով-
թիւնները սովորաբար պահանջներ ըլլալով ու-
րաջ հասկացադուրեանք մը՝ (մեր կողմէ ընդգրծ-
ուած) խորթ ալ պիտի չենլին, իրենց կազմին
մէջ հայ ականջներուն։ Արդ, այդ դժբախտ չէլը-
քանքը և չլայողեցանքը, իրենցմէ վերջ առել-
ցուած այսքան բացայայտ խօսքերէ վերջ, պարզ
է թէ հանգուցեալին մտածումին մէջ, հետի՛ հե-
ղինակներուն անձնական ապիկարութիւն մաս-
նանշելէ, կը նշանակէին անկարելիութիւնը՝ զոր
զգացին անոնք մէկ կողմէ ժողովրդային կենդա-
նի բարբառին և միւս կողմէ հեղինակաւորութեան
ղեղի դասական հայրենի գեղեցկութիւնները
խուժումի իրականութեանց առջև, ու ձախ-
ղութիւնը՝ որուն մատուցեցան անոնք, այդ-
պատճառաւ, ոսկեղարեան ինչուի հին վայելչու-
թիւնը պահպանելու իրենց ջիւղին մէջ։ Բառերու
ստաւական կամ նիւթագրական առումներէն այդ-
ան կախուելէ, Դուրեանի և ճակատագրական էջ
և «սանմանուած է» խօսքերէն հակառակարկա-
նութեան և սանմանականութեան զգացութիւն
եղարկացնելէ, «չէղբունքն ու չաղբողիցան»
ալ այսպէս նիւթականացնելէ վերջ, կը վախճամ
որ խելդր հանուել տակաւին՝ վերի սողներուն մէջ
բառերուն ընծայուած ջաղաքացիական իրա-
ւունքը խօսքի ձևի մասին...

— Զօգրանական ներութիւններուն մէջ կը
կարծել մտնել մեր քննադատը, Դուրեանի իր մաս-
նումի կիրարկման մասին զրկնելով նախապէս
ըստակաները, այսինքն կարծիքներու խառա-
մութիւն, ճշդորոշութեան և յստակութեան տառա-
փում, ստուգէն խորանք և լայն տեսնելով անոր
մէջ, ու յայտարարելով անմիջապէս թէ որոնելով
այդ երկուքիս պատճառը, գտած է որ անոր վրէպ-
ները գիտումնաւոր չեն, ոչ ալ սխալները միտումն-
աւոր։ զի, կ'ըսէ, «Դուրեանն ազնիւ մարդ էր և
բարձր մտաւորական», այլ վառելի զգասէրը
յաղթարարում է հմուտին, զրգաւթի հակումները
նրան հեղացնում են ստույգի և նշմարելի սպիմա-
նից»։ մէկ խօսքով, ասոր պատճառը կը համարի
հողերանական. մտային կառույցի խելդր։ Այս
լափազանք ճարհատուն տեսութեան՝ ասա՛ մեր
խնայող պատասխանը։ Սիրելի պարոն. ինչ որ
ղուճ իմացական տարատառութիւն կամ հոգեկան
անհուժեղութիւն կը նկատէ՞ք՝ եղապէս զայնի մար-
դու և բաժը համադրականի զգուշաւորութիւն և
խորազգաց հատկութիւն և միայն Դուրեանի
մէջ. նա չէ անոնցմէ որոնք առաջինութիւն կը
նկատեն յոխորտանքով խիզախել ամենէն նուրս
և պատասխանատուութիւններով լի զաղափարնե-
րու և գործերու զայտին մէջ. իր նշմարիտ գիտու-
նի և շնորհալի զրազտի համոզմանութեան կերպն
է այդ. իր համոզումն է որ կ'արտայայտէ միշտ,
բայց միշտ փափկութեամբ, պարզապէս՝ որպէսզի
ուրիշին համոզումին չընկալատես ինքզինքը։

այո՛, չէր սխործեր գողգողոցներէ, բայց իր խա-
ղաղ հայացքները մինչև խորութիւնները կ'իջ-
նէին, Գալով զգրասէր և հմուտի, եթէ կը հա-
նէք՝ բամբաստողծի և գիտունի հակամարտու-
թեան հարցին, հիշէ չէ, կը խորհիմ, այդպիսի
կարծիքի մը՝ հողերանական օրէնքի վճռականու-
թիւն տալու հընայ մէկը գրական խառնուածք
և նոյն ատեն գիտունի խմբ ունենալ, և երկու
մարդին մէջ հաւասարապէս փայլիլ, և մէկը միւ-
սին համար օգտակարապէս ծառայենցնել. որ և է
ազգի մէջ քիչ չէ թիւը պատմագէտներուն, հա-
խօսներուն, բանասէրներուն, քննադատներուն,
քնագէտներուն և այլն, որոնք ըքանելի գրագե-
տներ լինին նոյն ատեն։ Ինչպէս կը գրէին մեր
մէջ Այսլանեան, զատականեան, Պէրդիքեան և Գա-
րագայեան (այս վերջինը Շնկարագիր Ոսմանցոյն
և քանի մը բանասիրական յօդուածներու մէջ
մանաւանդ), այդ գիտուն գրագէտները, զորք
է թէ վրձին՝ գրիչը զոր Ալիշան կը շարժէ իր Յու-
շիկներուն և ըլլոր գործերուն մէջ առհասարակ
Դուրեանի մէջ բանաստեղծին տակ իբր
թէ անկարացած հմուտին այդ անհուժեղութեան եւ
տարտամութեան իբր ազգայոց՝ Ալըբալեան յա-
ւա՛ր կը բերէ տեղ մը Բիւրաներէն բառ մը իր
կողմնակի իմաստովը հայացուցած լինելու, ուրիշ
տեղ մը բայի մը մէկ եղանակը պակասաւոր կըբ-
պով յիշաւ։ լինելու, Ուխտանէս և Անդրիկ պատ-
մագիրները միասնեւրոն նման փոխանակ առան-
ձին գլուխներու մէջ ներկայացուցու՛մ մասնաւոր
հատուածներու մէջ յիշատակուած ըլլալու, Ս.
Մեարզոյ Մաշիթցի կամ Մաշիթց կաթողիկոսի վե-
րագրուած գրուածքներու մասին անգամ մը երեւ-
անալով և ուրիշ անգամ մը առելի որոշ աք-
տայայտուած լինելու քանի մը պարագայներ...։
Բայց պէ՛տք է միթէ պատասխանել այսպիսի դե-
տողութիւններու, որոնք քննադատութեան առե-
լի կրկնաբարութիւն են, այսինքն փայտի չիւղեր՝
մանր կտորուանքներ ժողովուրդ աշխատանք, ու-
րեան կը զարմանանք թէ ինչպէս այդքան հետա-
մուտ կ'ըլլայ քննադատ մը, երբ քանիցս ըսուած
ու գրուած է թէ այդ գիրքը յիտ մահուան հրատա-
րակուած գործն է հանգուցեալ կեղծիւնակի մը,
որ ինչ իսկ կարտու կը նկատէր զայն վերածնու-
նումի, և որ վտանգ ենք թէ պիտի չուղէր որ ի
լոյս ընծայուէ ան իր այս անուն մէջ. և յետոյ,
անցեալին միութեան մէջ ստեղծ ինքնին անորոշ
մնացած զաղափարներու վերաբերմամբ երբեմն
վարանքի դուշաւարութիւնը իմացական տառ-
տամութեան նշան է արդեօք թէ ողջմտութեան
Դոնաւար պէտք չէ ըլլար ըմբռնել այդ կէտը։

— Անցնելով քննադիրներու հանդէպ Դուրեանի
ունեցած վերաբերմունքին, որմէ ի դուր չափա-
զանց վրդովուած կը թուի Ալըբալեանը, գիտել
կուտանք թէ ոչ մէկ պատճառ կայ այդքան իրաւ-
անցումի, սեւեակաները զէմ յանդիմանեալ հառ-
ուածներու բաղդատութեամբ հանդիսաւորելու
ատոնեան։

Նախ, Գողթան երգերու վրայ գրուած բա-
ռերը (սծնունդ Վահագնի, «Իղձք», «Հարսանիք»
և այլն) մասնանշող կամ նշանակիչ բառեր են ա-

անլի քան թէ վերնագրերներ, որոնք յաճախ տա-
կի հատուածին բովանդակութեան սեղծ ամփո-
փումը կ'ըլլան կարճ պարբերութեան մը մէջ,
ինչպէս ըրած է Յոսեփան իր Հատընտրիւն մէջ
առած նախնեաց կտորներուն վրայ: Մնաց որ
Դուրեան նոյն բանը, այսինքն մասնանշող կամ
նշանակիչ բառերու կիրաւրումը ըրած է իր ամ-
բողջ գործին ընթացքին մէջ: Երբած բոլոր միւս
հատուածներու վրայ եւս: Յնչք հասկնար թէ
մեր ընդդիմաբանը ինչո՞ւ ուրեմն կ'անտեսէ զա-
նոնք: Երկրորդ, բացարձակապէս անհնդէ է Աղ-
բալեանի ըսածը թէ Դուրեան փոխած է՝ ըստ
պատմահօր Արտուազղի ընդդէմ նոյն վրէժը: Սրբա-
զանին յետաջ բերածը, իր գործին էջ 5 ին մէջ,
կէտը կէտին, այսինքն բառ առ բառ. և տառ
առ տառ նոյն է 1913 ին՝ Պ. Արեւիկեանի և Ս.
Յարութիւնեանի Տփղիս հրատարակուած խորե-
ւանցայ պատմութեան ընթերցումին հետ. հանկ
տեսնել նոյն հատորին էջ 182-ը: Յետոյ, չեմ գի-
տէր թէ քննադատը իր ցուցումին մէջ ո՞ւրեքից
բերելով Սրբազանին տողածին մէջ կ'աւելցնէ
յայնժամը, զոր սակայն չունի նա, ինչպէս չունի
Սրբազանը: Եւ մէկ տպագրութիւնը Այս խեղա-
թիւրումը տեսողութեան վրէպ կ'ուզենք նկատել
սակայն: Դալով փաստորի կտորին մէջ ցուցուած
տարբերութիւններուն, ինչպէս ուշադիր ընթեր-
ցողը պիտի տեսնէ ճշտաբերորէ մէջ զէմ զիմաց
զրուած քննադրին և. Դուրեանին ընթերցումածին
տողերէն, ա'յնքան աննշան կէտեր են (տան-տանս,
տոմ-տոմս, երկու-երկուք, մինչ ինձ տուեալ էր
Աստուծոյ-այն մինչ տուեալ էր ինձ Աստուծոյ,
և Աստուծոյ զմեզ չէր բողոքել ի ձեռնամէ — և
Աստուծոյ զմեզ ի ձեռնամէ չէր բողոքել, խրատ
նորա եկաց առ մեզ եւ-եւ խրատ նորա եկաց
առ մեզ, ընդ սննդ տանել ընդ — գիտիմ տա-
նելի): Չափազանց փոքր զգացմամբ պէտք էր
խորհած ըլլալ մարդ, զանոնք յիշելու իսկ հա-
մար, թո՛ղ թէ մտաւոր կառոյց չի և իմացա-
կան անփութութեան և զբականութեան տկարա-
ցած գիտնամուտեան փաստն հանելու համար
անոնցմէ: Այդ ամէնը — երբ չմտացուի թէ տպա-
գրութեան իրր ընագիր գործածուածը ո՞չ թէ հե-
ղինակին ձեռագիրն է եղած՝ այլ զպրցակաւա
շակերտէ աւանուած պատճէն — կը բացատրուի
ընդօրինակութեան վրէպով: Նոյնպէս նաև. Ընդ
գետին տանել ին բերիցք ընդ սննդ տանել ի-
ն փոխուիլը, զոր զիւրացուցած է անշուշտ նախ
երկու բառերուն համակիչ լինելը, և յետոյ ընա-
գիրն մէջ քանի որ տող վարը վերջին ձեռն ար-
զէն գործածուած ըլլալը:

— Բայց ո՞րչափ զփուար է դործ ունենալ իր
հանգիստութիւնը հարկադրելու համար զիմացի-
նը չհասկնալ ուղղորի հետ: Աղբալեան գեռ կը
պնէ ընդդէմ Դուրեանին թէ Արտաշէս հարսներ-
զին մէջ անծրե՛ն է սպի իրականուած է. ոչ փե-
սան. Եթէ այդպէս լինէր՝ ինչպէս նոյն անծրե
իսկոյն պիտի որակէր նաև. ոսկիէն տարբեր ու-
րիչ բան մը՝ մարգարիտ: Տե՛ղ ոսկի տեղալը ի
փետաւութեան Արտաշիսի, տեղալը մարգարիտ
ի հարսնութեան Սաթենիկան՝ կը նշանակէ Ար-

տաշէնի փետաւացած տտին ոսկի կ'անծրե՛ր տե-
զատարարի պէս, Սաթենիկի հարսնացած տտին՝
մարգարիտ: Արտաշէս ու Սաթենիկ միաժամա-
նակ՝ մին կը փետաւանայ ու միւսը կը հարսնե-
նայ. Բայց սակին ի զէմս Արտաշէս կ'ըստի, իսկ
մարգարիտը՝ ի զէմս Սաթենիկի. վանգի երգի-
լին զգացումին կամ ժողովրդային զգացողու-
թեան մէջ ոսկին փետան կը խորհրդանշէ իբրեւ
անոր փառացի առնականութիւնը աւելի յար-
մարապէս յատկանշող զօրեղ և փայլուն իր, իսկ
մարգարիտը՝ հարսը, նոյն պէս իբրեւ անոր քնքոյշ
գեղը աւելի հարազատորէն ցուցնող բան մը:
Իստքը, կը կրկնենք, ոչ թէ անծրե՛ի՝ այլ անծրե՛ող
ոսկիի և անծրե՛ող մարգարիտի մասին է. երգիչի
բանաստեղծական հոգին, կ'ըսէ Աղբալեան, չէ՛ր
կարող սակի փետայ և մարգարիտի հարա-
կայելը: անո՞ր համար է ուրեմն որ նոյն զգացու-
մը ժողովրդային խորքային մէջ ընդհանրացու-
նէ մարգարիտ մարկի (== հայրենի մամ) և մար-
գարիտ թոռ (== արու զաւակէ թոռ) պատկեր-
ները՝ հակադրութեամբ և ուրեմն մայրիկի (==
մայրենի մամ) և աւուրեւ թոռի, որ կը նշանա-
կէ աղջիկ զաւակէ եղած թոռ, ինչպէս նաև. Ուս-
կահարսը՝ անունը:

— Աղբալեան կը շարունակէ զարմանալ որ
Դուրեան կեղծաբար կը գտնէ Տփղիսի հայեցի հան-
գամանքը՝ նմանութեան դիտել տեսնելով անոր
և Ողբականին մէջ երգուած Պոլիփեմի միջև, և
սակէ ալ կը հզին հանել ոչ գիտնալիս զատուած
թեան կը սիրական փառաւ. ինչ պիտի ըսէր
ուրեմն զատկանեանի՝ որ զայն կը համարէ Թուրք
աղտութեան (պրոպագանդա) (propaganda), և անոր
հայացումը՝ նշան թրքական ամենահին զաղթա-
կանութեան մեր մէջ. կամ Մորթմանի՝ որ նոյն
պէս զայն կը նկատէր անմիտելի հետք տուրա-
նական ազդեցութեան առ մեզ. կամ Պրոֆ. Խա-
լաթեանի՝ որ հնչող Դուրեանի տեսութիւնը ունէր
և Տփղիս անուան զոյութիւնն իսկ հայ զբաղա-
նութեան մէջ նկատուէ է իբր պարզ թիւրիմա-
ցութիւն: և. վերնապէս Պրոֆ. Աղոնցի, որուն
մէկ գրուածքէն կը քաղենք այս կարծիքները,
և որ անոնց բոլորովին համաժող լինելով հան-
դերմ, ուղիւ է Տփղիս նշանցնել ասիական պան-
թէոնի Տարքու (Tarkou) աստուածին հետ: Եւ այս
ամէնքը օտարաբար կը համարեն Տփղիս, կամ ա-
նունի և. կամ նկարագրի օտարամանութեան
պատճառաւ: Այս սկանաւոր գիտնականներուն
մէջ ալ արեւոք գիտական միտքը տարրամու-
թեան մասնուած էր բանաստեղծական հակում
ներու հետեւանքով...

— Սեղմե՛նք համբերութիւննիս, անպատա-
խանի լծողելու համար մեր ընդդիմաբանին վեր-
ջին քանի մը զիտուող թիւններն ալ: Յաւ կը յայտ-
նէ որ գործին տպագրութեան իրը անգիր ամեւ-
նամբ մասաւոր աշակերտներու ընդօրինակու-
թիւններ և ոչ անգիր ձեռագիրը գործածուած
լինելու տեղեկութիւնը սկիզբէն իսկ չէ՛ր հաղոր-
դուած, հատորի գէթ վերջին էջին վրայ: Եթէ
այդպէս եղած լինէր, կը թուէ ըսել ուղեւ, այն
տուն զրախօսական տարբեր բնոյթ պիտի աւ-

նեևար: Իդէալարութեան մօտեցող զգացում է իւրօք այս թէ կոլորդիլուի արտատուք: Յառաջաբանին առաջին էջին վրայ ծանուցուած լինելը՝ թէ գաւազնի գանազան մասերը տարբեր և իրարմէ բարական հեռաւոր թուականներու մէջ են գրուած, և թէ հեղինակն ինքնին զանոնք ամբողջովին վերածնունդով կարտու կը նկատուի՝ ինչ ազդեցութիւն կըրած էր ունենալ գրախօսին դատելու կերպին վրայ՝ որ այժմ ողբալի նկատուէր այդ ակամայ մոռանումը:

— Այս առթիւ իր բարեհաճած հրատարակչական թէլադրանքներուն, եւ այն արտաշարժ յորդորակներն զոր հասկնալի լայնմտութեամբ կ'աւանդէ մեզի՝ հասկցնելու համար թէ ինչ պէտք էինք ընել լրիւ մատուցած ըլլալու համար մեր «հիացողի և աշակերտի» մեծարանքը երախտաւոր ուսուցիչին, այս ամէնուն շնորհակալութիւն յայտնելէ աւելի հարկ կը զգանք դիտել առ թէ այդ առթիւ իր մասնաւոր շ, Ճայնանի Գալթըն-ճան և Սթրալանի պատարագամտոյցքը, հակառակ համետնութեան զիջուցումին, ո՛չ թէ հրատարակչական այլ ուսումնասիրական ձեռնարկ է, ընդարձակ ծմօթարանութիւններով և յաւելումներով ճիշտացուածին, ո՛չ թէ ըրածն իր լոկ հրատարակչական աշխատութիւն՝ հանրութեան փափաքանաց համմատ փութով կ'ըլլայ ընծայելու համար հանդուցեալին բոլոր գործերը, այլ կերպ ընդլայնումներ յետաձգելով ապագայ կարելութեանց:

— Գ. Ալքալանի գրութեան վերջին մասը վերջաբաժնի մըն է. այդ բաժը առնելով «փառաւոր ճառք» (peroraison) իմաստով, եւ արդարեւ շատաւանեալ այս յօդուածաշարքը — եթէ մանաւանդ սիւնակներու ստորուրջը ինքնինքն աւանդ մէջ ցանկնուած մանրուք նօթերը — ճառք մըն է աւելի քան բանասիրական որ և է կարգի գրութիւն, իսկապէս հետաքրքրական ոգով տողուած, թէ՛ ոչ չքնարական զեղումով: Ատենաբանը անոր մէջ իր ողբն է որ կը յանկեղծ հայ գրականութեան զիխուն: «Ճարտասանական մտաշնորհութիւն» մը, կ'ըսէ, այսինքն «ոճով և ոլորուն», և «մտածումներ զայժառուութեան, կարծիքների հիմնաւորման, դատումների եւ գաղափարների բանաձևումի մասին» անհոգ կերպով գրելու ունակութիւն էր խորթացուցած է գերական ոգին: Նետամուտ՝ բառերի ներգալնակ հնչումին, պարբերութեանց ախորժ թաւալումին, հայոց գրականութեան մէջ մարդիկ անընդունակ դարձած են այլ ևս անդրադառնալու թէ յատակ ու որոշ գաղափարների տրամաբանական ներդաշնակութեան մէջ է դատողական սեփ զեղեցիկութիւնը: Ու դեռ կը շարունակուի: Բառ ու պարբերութիւն շոյում են ականջը և թմբկեղուն միտքը, սառն ու չոր գաղափարներ խոցում են այդ մտաշնորհական տէրերի ներազդեցութիւնը, որ սիրում է անորոշի և անժիրի շոյիչ ոլորտը: Ու այս ամէնը՝ այնպիսի ոլորուն ոճով և այնքան թաւալում անանգով՝ ինչպէս այս մէջըրումներէն ևս պիտի մակարեբեն ճշուարտերի այդ յօդուածաշարքին չհանգիպողներ՝ որ ստիպուած կը

լինիս խորհելու թէ որու համար կրնան ըստած ըլլալ կարծես ներքին փորձառութենէ միայն հանուած այս բառերը: Ի վերջոյ՝ վերջը. «Աս մի չարիք է, ինչպէս չարիք են բոլոր ախորժիկ արքեպիսկոպիտները: Թէև առանց հարկաւոր փորձառութեան այդ մասին՝ կ'ընդունինք այս վերջին խօսքի՝ հշտութիւնը, բայց այսպէս եմ այն պէս մեզի իրաւունք կը նկատուի գեռ ըսելու թէ բոլորովին անհարկի է այդ տողերուն մէջ զգացուած մտաղխութիւնը, և անարգաւոր անող յայտնուած յոռետեսութիւնը: Ճշմարիտ գրականութիւնը մարդը անատակ չ'ընէր ընաւ ստոյգ գիտական միտքին: զեղեցիկութիւնը այդքան ալ ներհակ չէ՝ ճշմարտութեան և հակադարձաբան: Գարալ, թէն, էմբրսն, Ռենան, Լըմէթը, Ֆակէ եւ շատ ուրիշներ, արձակագիր բանաստեղծներ նկատուելու չափ գրագետ լինելով հանդերձ՝ ոչ նուազ գիտուն միտքեր են նոյն ատեն: Մակերես սային դատողութեան տէր անձնուր, տկար միտքերու մէջ է միայն որ գրական հրայքը կըրայ զոլորիկացնել գիտական ոգին: Երեւն է ընդհանրացուած նախադիւնը, հետագայը եւ անուղիղ է իր եզրակացութիւնը: Գրաւոր եւ բանաստեղծ Դուրեան նոյնքան նաեւ հմուտ եւ գիտուն միտք մըն է իր Մտանադրութեան պատմութեան մէջ: Զայս կ'ըսենք ոչ թէ «հիացող» է եւ «աշակերտ» զգայնութեամբ, որպէս թէ մը չափ կը ձեռքարանէ Ալքալան, այլ այդ գիրքով ըլլօրեն զրազողի համոզումով: Կը կըրնինք, վերջացնելու համար ընդ միշտ: միակողմանի է գրախօսականը, անհիշող դատումներով լի է ան, եւ թիւ մը լայնախորժ քննադատող ոգին իսպառ կը պակսի անոր մէջ: Թովմասեան իրազգածութեան օրինակը երբեք ի զեպ չէ իր պարագային համար: Իսկ ըսթէ... անեւրով կ'արձանագործուած (asphalté) ո՛ւղիքն անհնչելի կ'ընուն ճամբան է զէպի ճշմարիտ տանընը:

ՆԱՅԱՐ

Ս. ՅԱՎՈՐԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԱՄՍՕՐԵԱՅ ԼՈՒՐԵՐ

Անցան Ապրիլ ամսուան ընթացքին, Ս. Աթոռոյ Յօրհիմ Ժողովը հօթն անգամներ ի նիստ դուստրուեցաւ իրբեւ վարչական Մարմին, ևսօ՛ք. Գիւր. Ասեանը՝ մէկ անգամ, իսկ Ուսումն. Խորհուրդը՝ երկու անգամ:

● Բշ. 30 Մարտ. — Ս. Գաղափարք Զօր Կողմէ, Տ. Մեծբոյ Սրբազան զնայ յայտարարութիւն իրարմէ գտնուի Գաղափարին Զայնադիրութիւնը: Գ. Գաղափարին նախագահութեամբ:

● Գշ. 31 Մարտ. — Տ. Ցարութիւն վերջ. Գաղափարին Տրանս, Նիւանդանոց փոխադրուեցաւ:

● Գշ. 1 Ապրիլ. — Գ. Ռենէ Բիւնն հայտարարութիւն մտաւարականը, որ Գաղափարին եկեղ